

**LITEWSKA OGÓLNOKRAJOWA WYSTAWA ROLNICZO-PRZEMYSŁOWA
W ROKU 1928 I 1930 – HISTORIA I PROPAGANDA. REKONESANS BADAWCZY**

Paulina Korneluk

Pracownia Badań nad Urbanistyką i Architekturą Nowoczesną
Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego

ul. Szewska 36, 50-139 Wrocław

E-mail: paulina_k1@onet.eu

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3732-4976>

ABSTRAKT

Cel. Celem badań jest pokazanie nieznanego w polskiej historiografii i historii sztuki problemu wystaw Rolniczo-Przemysłowych, jakie odbywały się na Litwie w okresie międzywojennym, ze szczególnym zwróceniem uwagi na wystawy z 1928 i 1930 r. oraz obudowaną wokół nich propagandę.

Omówione koncepcje. Przy badaniach wykorzystano podstawową dla dziedziny historii sztuki analizę archiwaliów (dokumentów, plakatów, książek wydanych w okresie międzywojennym). W treści artykułu znalazły się także odniesienia do prac współczesnych badaczy litewskich.

Wyniki. Wystawy Rolniczo-Przemysłowe, które miały miejsce na Litwie w okresie międzywojennym, są wpisane w szeroki kontekst budowy państwa litewskiego po I wojnie światowej. Mają też długie tradycje sięgające lat 80. XIX wieku. Wystawy odbywały się w latach 1921-1936, ale najciekawsze pod względem sztuki i propagandy są te z roku 1928 i 1930. Upamiętniały one kolejno dwie ważne rocznice: 10 lat niepodległości oraz 500 lat od śmierci Wielkiego Księcia Witolda, który stał się duchowym patronem niepodległej Litwy. Wystawy nastawione były na kreowanie obrazu Litwy jako dumnego i żyznego kraju ze wspańnięciem przeszłością i w opozycji do Polski, która w litewskiej narracji okupowała Wilno.

Wnioski. Niniejszy artykuł jest początkiem badań nad tym zagadnieniem i próbą zaakcentowania tego problemu. Temat wystaw na Litwie powinien być poszerzony o większe badania, pokazujące związki pomiędzy odbywającymi się ówczesnie wystawami w Europie Środkowej i Wschodniej.

Słowa kluczowe: Litwa, Kowno, Wielki Książę Witold, wystawa, propaganda

**Lithuanian National Exhibition Agricultural and Industrial in 1928 and 1930
- history and propaganda. Research reconnaissance**

ABSTRACT

Aim. The aim of the research is to show the problem, unknown in Polish historiography and art history, of the agricultural and industrial exhibitions that took place in Lithuania in the interwar period, with particular attention to the exhibitions from 1928 and 1930 and the propaganda surrounding them.

Concepts discussed. The research used the basic analysis of archival materials (documents, posters, books published in the interwar period). The content of the article also includes references to the works of contemporary Lithuanian researchers.

Results. The agricultural and industrial exhibitions that took place in Lithuania in the interwar period are part of the broad context of building the Lithuanian state after World War I. They also have long traditions dating back to the 1880s. Exhibitions took place in the years 1921-1936, but the most interesting in terms of art and propaganda are those from 1928 and 1930. They commemorated two important anniversaries successively: 10 years of independence and 500 years after the death of Grand Duke Vytautas, who became the spiritual patron of independent Lithuania. The exhibitions were aimed at creating the image of Lithuania as a proud and fertile country with a wonderful past and in opposition to Poland, which, in the opinion of Lithuania, occupied Vilnius.

Conclusions. This article is the beginning of a research on this issue and an attempt to emphasize this problem. The subject of exhibitions in Lithuania should be expanded to include more research, showing the relationships between the exhibitions in Central and Eastern Europe at that time.

Keywords: Lithuania, Kaunas, Grand Duke Witold, exhibition, propaganda

WPROWADZENIE

Niniejszy artykuł dotyczy problemu wystaw rolniczo-przemysłowych odbywających się w Republice Litewskiej w okresie dwudziestolecia międzywojennego, ze szczególnym uwzględnieniem wystaw z 1928 i 1930 roku, które miały największy propagandowy wydźwięk. Przejawiał się on w wydawanych materiałach promocyjnych i propagandowych: plakatach, zdjęciach, pocztówkach i medalach. Nie bez znaczenia była także architektura pawilonów nawiązująca do sztuki ludowej, ale także stylu gotyckiego, który łączono z formami stylu międzynarodowego. Temat wystaw na Litwie jest bardzo słabo rozpoznany przede wszystkim dlatego, że polscy wystawcy ani razu nie wzięli udziału w żadnej z nich, a głównym tego powodem były zaognione stosunki polsko-litewskie w okresie międzywojnia i trwający między oboma krajami stan wojenny (Żulys, 2015).

W latach 1921-1936 odbyło się w sumie 11 wystaw prezentujących dorobek litewskiego rolnictwa i przemysłu. Wydarzenia te nie były jednak nastawione jedynie na prezentację nowych osiągnięć ekonomicznych. Miały stawać się kuźnią pomysłów modernizacyjnych i mechanizacyjnych dla nowo odrodzonego kraju, a przede wszystkim być miejscem patriotycznej propagandy, w której I Republika Litewska uosabia odrodzone Wielkie Księstwo Litewskie z czasów Witolda Kiejstutowicza.

Osiem spośród dziesięciu wystaw odbyło się w stołecznym Kownie (1921, 1922, 1923, 1924, 1925, 1928, 1929, 1930, 1935, 1936), po jednej w Kłajpedzie (1927) i w Szawlach (1926). Zwłaszcza to ostatnie miasto odegrało znaczącą rolę w wystawienniczych tradycjach litewskich, bowiem to tutaj kolejno w latach 1875, 1876, 1879, 1910, 1912, 1914 odbywały się wystawy organizowane m.in. przez Szawelskie Towarzystwo Rolnicze. Na wystawę z 1910 r., jednocześnie pierwszą zorganizowaną przez Organizację Dobrostanu Zwierząt Rosyjskiego Towarzystwa Rolniczego w Retowie, zgłosiło się 103 uczestników, prezentując 358 eksponatów pokazanych w trzech sekcjach: maszyny i narzędzia rolnicze, modele i plany budownictwa wiejskiego, zwierzęta gospodarskie i produkty rolne (Satavičiūtė-Natalevičienė, 2001). Wystawiali się tam przemysłowcy m.in. z Rygi, Warszawy, Królewca, a tereny wystawowe zlokalizowane były na obrzeżach miasta na prywatnej parceli społecznika hrabiego Władimira Zubowa. Jak informuje *Przegląd Techniczny* z 1910 r., wystawiano tam także projekty ze szkoły Montwiłła w Wilnie przedstawiające plany, broszury i modele racjonalnych domów Wileńskiego Towarzystwa Urządzeń Mieszkaniowych (Antosiewicz, 1910). Wystawa, chociaż adresowana do włościan, była zwiedzana niemal jedynie przez inteligencję i ziemiaństwo, nad czym ubolewali jej organizatorzy (Antosiewicz, 1910). Plakat promujący przygotował polski malarz, Ferdynand Ruszczyk, a wymyślony przez niego motyw stał się inspiracją dla wystaw organizowanych w okresie I Republiki Litewskiej. Przedstawiał on odwróconą do widza krzepką kobietę-chłopkę z uniesionym nad głową snopem siana, które rozsypuje się i dynamicznie wiruje. Na drugim planie ukazano złożone snopy, a za nimi najbardziej znany obiekt z Szawli, kościół św. Piotra i Pawła oraz dwa dymiące kominy – symbol postępu i industrializacji. Co istotne, po raz pierwszy znalazł się tam, obok napisu polskiego i rosyjskiego, także tekst w języku litewskim. Choć wystawy z okresu 1875-1914 nie są zbyt dobrze udokumentowane, a każda z nich trwała zaledwie kilka dni, stanowiły one okazję do szerszego zaprezentowania się z najnowszymi trendami w mechanizacji i rolnictwie. Wystawy z Szawli nie odbiły się takim echem jak te ze Lwowa (Powszechna Wystawa Krajowa we Lwowie, 1894 r.), Warszawy (Wystawa Higieniczna, 1898 r.), czy Częstochowy (Wystawa Przemysłu i Rolnictwa, 1909 r.), ale pozostawały przejawem ogólnoswiatowego trendu. Na przełomie XIX i XX stulecia mniejsze wystawy odbywały się także w Kownie, Połędzie i Wilnie. Dotyczyły one m.in. sztuki ludowej, budownictwa domowego, urządzania wnętrz czy higieny. Ciekawą wystawą była ta zorganizowana na przełomie sierpnia i września 1909 r. w Wilnie, dotycząca urządzeń, mieszkań i ogrodnictwa.

LITWA NA PROGU NIEPODLEGŁOŚCI

Litwa proklamowała niepodległość 16 lutego 1918 roku. Władzę w państwie sprawowała Taryba, czyli Litewska Rada Państwowa, której przewodził Antanas Smetona. Akt podpisania proklamacji niepodległości miał miejsce w Wilnie, które obok legendarnej Woruty uznawane było za miejsce prapoczątku Litwy i jej historyczną stolicę. Ogłoszenie niepodległości rozpoczęło długi i żmudny

okres starć różnych idei dla nowo rodzącego się państwa. Ziemia litewska od 1915 r. znajdowała się pod okupacją Cesarstwa Niemieckiego. Na terenie zajętych krajów nadbałtyckich 4 listopada 1915 r. utworzono Naczelne Dowództwo Wschodu nazywane *Ober-Ost* (Ochmański, 1982). Niepodległa Litwa w polityce niemieckiej nie była marginalnym problemem, już od dłuższego czasu snuto wizję budowy wielkiego imperium wpływów niemieckich odsuwających Rosję od Bałtyku. Wśród takich państw miała znaleźć się także Litwa, której władza miała zostać obsadzona przez ludzi przychylnych polityce niemieckiej. Po 1917 r. i rewolucji lutowej w Rosji sprawy te nabrały rozpędu, gdyż bano się, że ta rozleje się po ziemiach litewskich i wywoła komunistyczny bunt. W maju 1917 r. Niemcy nakazały utworzenie czysto litewskiej rady przedstawicieli i zaproponowali utworzenie w przyszłości unii personalnej między Niemcami, Litwą i Kurlandią (Ochmański, 1982). We wrześniu 1917 r. w Wilnie odbyła się, inspirowana przez Niemcy, konferencja litewska, która miała wyłonić spośród ponad 200 osób radę krajową mającą reprezentować litewskie interesy wobec okupanta oraz zagranicy. Delegaci opowiedzieli się za utworzeniem niepodległego, demokratycznego państwa w granicach etnicznych ze stolicą w Wilnie. Wybrano także dwudziestoosobowy skład rady zwanej Tarybą, która już w grudniu 1917 r. zapowiedziała wznowienie, z pomocą Cesarstwa Niemieckiego, niepodległego państwa litewskiego (Wiszowaty, 2012).

Niemcy, czekając na rozwój wydarzeń na frontach wojennych, nie zaakceptowały tego kroku, co dla Litwinów oznaczało, że Taryba musi rozpocząć własną polityczną drogę. W lutym 1918 r. proklamowano powstanie niepodległej Litwy, niezwiązanej z Cesarstwem Niemieckim ze stolicą w Wilnie i w tzw. granicach etnicznych. Niemcy uznały niepodległość nowego państwa, a w czerwcu 1918 r. postanowiono, że będzie ono monarchią konstytucyjną. Na tron wybrano księcia Wilhelma Karla von Uracha, który przyjął imię Mendog II (Wiszowaty, 2012). Był to krok podjęty w celu zwycięstwa w wojnie Państw Centralnych, gdzie władza króla pochodzenia niemieckiego miała uchronić Litwę przed agresją rosyjską. Niemcy jednak przegrały, a Taryba ogłosiła Litwę republiką i rozpoczęła formowanie rządu w Wilnie, lecz w grudniu, z powodu ofensywy bolszewickiej, musiał on przenieść się do Kowna. Oczywistym problemem stały się relacje polsko-litewskie, których główny przedmiot sporu stanowiły wizje obu państw i ich granic. W 1919 r. stoczono zwycięskie dla Polaków walki o Suwalszczyznę i Sejny (Buchowski, 2009). Najdotkliwsza była jednak utrata w 1921 r. na rzecz Polski Wilna, które po zaaranżowanym przez Józefa Piłsudskiego buncie Żeligowskiego zostało wciągnięte w granice Rzeczypospolitej (Łukomski, 2018). Mimo to miasto przez cały okres międzywojenny uznawane było za oficjalną *de iure* stolicę Litwy, natomiast *de facto* siedzibą władzy stało się Kowno, które do 1940 r. nazywano „stolicą przejściową”. Litwini uważali, że Polacy okupują Wilno i ziemię wileńską, dlatego przez niemal cały okres międzywojenny (do 1938 r.) nie nawiązywali z nimi żadnych stosunków dyplomatycznych.

OD PROWINCJI DO CITY – KOWNO STOLICĄ LITWY

Kowno, pomimo swojego przejściowego statusu, od początku lat 20. XX w. zaczęło proces przekształcania się z prowincjonalnego gubernialnego miasta w nowoczesną metropolię na miarę rangi stolicy państwa (Niebrzydowski, 2019). Miasto to stanowiło obok Wilna i Trok najważniejszy historyczny ośrodek litewski. Zostało założone dość późno, gdyż pierwsze wzmianki o nim datuje się na XIV stulecie, prawo magdeburskie otrzymało zaś w 1408 roku. Kowno związane było przede wszystkim z osobą księcia Witolda, który na tutejszym zamku pertraktował z Krzyżakami i to on nadał mu prawa miejskie. W świadomości Litwinów Kowno było przez szereg lat miastem drugorzędnym, ważnym z punktu widzenia historii, ale bez ładunku symbolicznego posiadanego przez Wilno. Stanowiło ono także stosunkowo mały ośrodek miejski, który największy rozkwit przeżywał w średniowieczu. Sytuacja zaczęła się jednak zmieniać w poł. XIX stulecia. W 1842 r. miasto uzyskało status stolicy guberni, co było niewątpliwym impulsem w jego gospodarczym i urbanistycznym rozwoju. Proces ten brutalnie zahamowano w latach 80. XIX w., gdy zamieniono miasto w twierdzę i obudowano fortami. Co istotne, Kowno było mniej spolonizowane niż Wilno, a dzięki istniejącemu tam od końca XIX w., przeniesionemu z Worni, Żmudzkiemu Seminarium Duchownemu i kilku szkołom średnim stało się Piemontem litewskiej świadomości narodowej i kuźnią intelektualną. Działał tu m.in. pierwszy poeta litewski, językoznawca, ksiądz i profesor seminarium Antanas Baranauskas oraz pisarz, dramaturg, profesor teologii i ksiądz Maironis (Jonas Mačiulis) (Stoberski, 1986). W 1923 r. miasto liczyło ponad 90 tys. mieszkańców, z czego 60% stanowili Litwini, 27% Żydzi, zaś Polacy jedynie 4,5%. Po przeniesieniu się tutaj władzy od razu rozpoczęła się rozkwit tego ośrodka miejskiego: w 1931 r. posiadał już 100 000 mieszkańców, zaś w 1939 r. mieszkało tu ponad 150 000 osób. Koniecznym stała się więc rozbudowa miasta, które miało stać się reprezentacyjną stolicą nowo odrodzonego państwa, ale także symbolem rozkwitu kraju i miejscem zamieszkania dla tysięcy Litwinów. Co istotne, Kowno starano się zmodernizować w opozycji do historycznego Wilna. Poszukując stylu narodowego dla litewskiej architektury, twórcy zwrócili się ku stylowi międzynarodowemu, który miał symbolizować nowoczesność i europejskość Litwy. Przybierał on formy monumentalne, czego przykładem jest architektura międzywojennego Kowna (Reklajtė, 2018).

WIEŚ, POGAŃSTWO, CHRZEŚCIJAŃSTWO, WITOLD, CZYLI BUDOWANIE LITEWSKIEJ TOŻSAMOŚCI

U progu niepodległości Litwa była państwem na wskroś rolniczym: prawie 80% ludności zatrudniano w rolnictwie i tylko niecałe 8% w przemyśle. Budowa litewskiej państwowości po I wojnie światowej musiała więc oprzeć się o etos włościański, zwłaszcza że to właśnie na wsiach znajdował się największy odsetek ludzi posługujących się językiem litewskim. Poczucie związku z naturą i rodzime krajobrazy wiejskie – wątki te widać zwłaszcza w literaturze, której tematem są przede wszystkim arkadyjskie widoki ojczystej ziemi. Wielu uważało, że tylko na wsi zachowano świadomość narodową w czasie, gdy litewska szlachta spolo-

nizowała się (Aleksandravičius, Kulakauskas, 2003). Skoro silny był etos wiejski, w ślad za nim musiał iść motyw ludowości, która opierała się na wierzeniach dawnych Bałtów. Akcentowanie korzeni stanowiło coś na miarę własnej legitymizacji: tu byliśmy, jesteście i będziemy, nie jako część składowa Rzeczypospolitej Obojga Narodów, ale samodzielne państwo, kulturowo inne niż Polska. Ten zarys zbioru etosów widać już w XIX-wiecznym piśmiennictwie zarówno litewskim, jak i polskim (Litwinowicz-Drożdźiel, 2008).

Najważniejszy motyw budujący państwowość po 1918 r. stanowił mit państwa Witolda – w rozumieniu Litwinów jest to idealna realizacja idei ich państwa. Witold uosabiał władcę doskonałego, pomazańca bożego, który wyniósł na wyżyny język litewski (przez szereg lat uważano, że język litewski to zepsuty język łaciński), kosztem języka ruskiego, którym do czasu objęcia rządów przez Witolda posługiwała się kancelaria książęca (Wisner, 1988). Według Litwinów władca ten zawierał korzystne sojusze i odważnie wojował, w przeciwieństwie do Jagiełły, który miał mieć wiele obaw przed bitwą pod Grunwaldem. Czasy Witolda były dla Litwy jako samodzielnego państwa, złotym okresem, a niewiele brakowało, by kraj ten stał się także konkurencyjnym wobec Korony królestwem. Oczywiście wydawała się też budowa opozycji w stosunku do Polaków, którym zarzucano agresywną polonizacyjną postawę i litwinofobię. Nic więc dziwnego, że główną oś wszystkich litewskich wystaw stanowiły rozwój rolnictwa i przypomnienie postaci Witolda jako władcy. Organizacja wystaw w okresie I Republiki Litewskiej miała przede wszystkim charakter propagandowy, ale służyła też sprawdzeniu tożsamości narodowej i kształtowaniu postaw patriotycznych wśród ludności litewskiej, często spolonizowanej, zruseyfikowanej lub zgermanizowanej. Znaczące były zwłaszcza pierwsza i druga wystawa, zorganizowane kolejno w 1921 i 1922 r., które miały za zadanie „policzenia się” Litwinów i ich stosunku do nowego państwa. To istotne, gdyż stan litewskiej świadomości narodowej nie był wysoki, szczególnie w najniższych masach. Historyczne ziemie litewskie zamieszkałe przez etnicznych Litwinów znajdowały się jeszcze w granicach Polski (Suwalszczyzna, Wileńszczyzna), Prus Wschodnich oraz fragmentarycznie, Związku Radzieckiego (Ochmański, 1982). Organizatorem wystaw było za każdym razem Ministerstwo Rolnictwa, a w kolejnych latach dołączały do niego kolejne instytucje i stowarzyszenia. Patronat nad wydarzeniami obejmował prezydent.

WYSTAWY

Wystawa z 1921 r. została zorganizowana w centrum Kowna i miała charakter lokalny. Zrealizowano ją dość pochopnie i, co można wnioskować po materiale ilustracyjnym, nie miała ustalonego kształtu, a ustawienie pawilonów i straganów było dość przypadkowe. Nie stanowiła ona też przedmiotu szeroko zakrojonej reklamy. Zorganizowała ją Litewskie Towarzystwo Rolnicze, a terenami wystawowymi był plac obok założonego w 1919 r. przez dowódcę sił zbrojnych Litwy, Pranasą Liatukasa, Muzeum Wojskowego. Pierwotnie miało ono siedzibę w porosyjskich magazynach, spichlerzach i ujeżdżalni. Nie wiemy, jakim zainteresowaniem cieszyła się ta wystawa, pozostała po niej jedynie dokumentacja fotograficzna oraz

kilka ogłoszeń w prasie (Miškinis, 2002). W 1922 r. ukazała się publikacja: *Wystawy ekonomiczne. Podręcznik dla organizatorów, uczestników i zwiedzających wystawy*. Publikacja ta zawierała przegląd historii wystaw rolniczych, porady dotyczące organizacji, jej czasu trwania, promocji, miejsca, wykładów itp. Właśnie od 1922 r. organizacje wystaw przybierały na sile i rozmachu. Przeniesiono je do parku, gdzie wcześniej zaaranżowano plac wystawienniczy (Miškinis, 2002). Każde kolejne wystawy były już organizowane w tym miejscu, zmieniała się jedynie aranżacja placu i drewniane budynki służące za pawilony.

Wyróżnić można kilka wystaw poświęconych jubileuszom państwa lub ważnym postaciom historycznym, z czego dwie zasługują na szczególną uwagę – te z 1928 i 1930 roku. Siódma wystawa, zorganizowana w Kownie w 1928 r., poświęcona była dekadzie odbudowy państwa. Trwała ona w dniach 28 czerwca-3 lipca. W skład komitetu organizującego wystawę weszło kilkunastu specjalistów z różnych dziedzin, a osobą odpowiedzialną za stronę architektoniczną został inżynier architekt Edmundas Frykas (Satavičiūtė-Natalevičienė, 2001). Była to największa z dotychczasowych wystaw, na której zaprezentował się m.in. Związek Radziecki, Austria, Czechosłowacja, Łotwa i Szwecja. Stanowiła ona okazję do promocji litewskiego rynku, ale także do zaprezentowania się młodych twórców, gdyż w tym samym czasie zorganizowano wystawę sztuk pięknych. W budynku Uniwersytetu Witolda Wielkiego otwarto wystawę malarstwa i rzeźby, na której wystawiono kilkaset prac. Frekwencja na wystawach rolniczych była szczególnie wysoka. Już w dniu otwarcia przybyło do nich tysiące ludzi (pierwszego dnia wystawy rolniczej odwiedziło ją 15 000 osób, a łącznie zwiedziło ją ponad 100 000 gości) (Satavičiūtė-Natalevičienė, 2001). Wystawę otwierał prezydent Smetona wraz z małżonką i ministrami rolnictwa oraz oświaty. Wydarzenie promował plakat autorstwa znanego artysty litewskiego Petrosa Kalpokasa przedstawiający uśmiechniętą kobietę ubraną w strój ludowy, trzymającą grabie i stojącą pośród łąnów zboża. Za jej plecami widać snopy, a na kolejnym planie zarys miasta leżącego nad rzeką (zapewne Kowna) i dymiące kominy. Nietrudno odnieść wrażenie, że artysta czerpał motywy z plakatu Ruszczyca: kobieta, pole, snopy zboża, w oddali miasto i kominy. Jeszcze lepiej jest to widoczne na plakacie tego samego autora z 1927 r. z VI Wystawy Rolnictwa i Przemysłu, która odbyła się w Szawlach. Tu także występuje motyw kobiety wśród pól na tle zarysu miasta z charakterystyczną wieżą katedralną oraz dymiącymi kominami. Postać kobietą można interpretować jako symbol piękna i żyzności litewskich ziem, ale także utożsamiać z bardzo popularnym motywem Matki Litwy. Był to często wykorzystywany temat, a w okresie międzywojennym, obok Pogoni i Słupów Giedymina stanowił często manifestację poglądów antypolskich. Matka Litwa znajduje się na pocztówce propagandowej z 1924 r. przedstawiającej wileński Wysoki Zamek, odlatującego orła w koronie trzymającego w szponach wyrwane serce i zapłakaną, przykutą kobietę, która podtrzymuje sztandar ze wzorem słupów Giedymina. Motyw Zamku Górnego i słupów Giedymina znajduje się w innej, wymownej antypolskiej pocztówce z 1925 roku, w której Polacy uosobieni są z węzłem oplatającym wzgórze, nad którym w glorii objawia się żelazny wilk – symbol miasta i jego założyciela. Ciekawy jest motyw Zamku Górnego

opłeczonego wieńcem cierniowym, zamieszczony w jednej z gazet z 1930 roku. Pogoń zaś wykorzystana została m.in. w plakacie propagandowym nawołującym do walki z Polakami. To interesujące przedstawienie rycerza uderzającego w głowę polskiego orła – symboliczny koniec unii dwóch państw, których herby stanowiły niegdyś jedność. Plakaty z wystaw były bardziej oszczędne w swojej wymowie. Nie poruszały tematu wzajemnych, niemal wojennych, stosunków na linii Warszawa-Kowno, bo i wśród gości nie było Polaków. Dopiero w 1930 r., gdy zorganizowano kolejną wystawę rocznicową, do programu wpleciono wątki historyczne.

Kowieńska wystawa z 1930 r. miała znacznie większy rozmach od tej upamiętniającej dziesięciolecie odzyskania niepodległości. Była w swej istocie wielkimi obchodami pięćsetnej rocznicy śmierci Wielkiego Księcia Witolda (Kraučunas, 1930). Spuścizna polityczna Witolda znana jest w Polsce właściwie jedynie jako sojusz antykrzyżacki z jego bratem stryjczym Władysławem Jagiełłą, choć w rzeczywistości książe ten był twórcą silnego, niezależnego, litewskiego organizmu państwowego, skutecznie opierającego się jagiellońskim planom uczynienia z niego prowincji koronnej (Nikodem, 2013). Witold prowadził wojny z Krzyżakami, Moskwą i Złotą Ordą. Został też jednym z organizatorów zjazdu łuckiego (1429 r.), na którym władcy m.in. Polski, Litwy, Niemiec, Czech, Węgier, Moskwy, Danii, Szwecji, Norwegii i Mazowsza obradowali nad strategią walki z Osmanami (Łowmiański, 1999). Uczynienie Witolda duchowym ojcem Republiki Litewskiej było więc oczywiste, dodatkowo fakt ten potęgowało poczucie krzywdy i okrojenia państwa, którego terytorium za czasów Witolda sięgało Morza Czarnego, a w okresie międzywojennym pozbawione zostało nawet najważniejszych historycznych miast, takich jak Troki czy Wilno.

Wystawa z 1930 r. zmusiła organizatorów do modyfikacji całego planu terenów wystawowych. Do tej pory opierano się, z niewielkimi korektami, na placu wytyczonym w 1922 roku. Podczas przebudowy główna oś kompozycji została bardziej uwydatniona, pokrywając się z główną ścieżką zaczynającą się od wejścia. Plan wystawy stał się znacznie bardziej regularny, bardziej reprezentacyjny (Miškinis, 2002). Najważniejszym i centralnym punktem został dziesiętnastometrowy pawilon poświęcony Wielkiemu Księciu Witoldowi, wieńczony masztem z flagą z motywem słupów Giedymina, czyli herbem rodowym Witolda. Umieścić go on na pierwszej pieczęci majestatycznej swego państwa. Budynek został ufundowany przez przemysłowców z Kowna i miał być zapowiedzią budowy Muzeum Witolda (ostatecznie, pod koniec lat 30. XX w. funkcję tej placówki przejęło Muzeum Wojskowe). Obiekt stanowił pomnik ku czci władcy, spełniał też rolę tarasu widokowego, z którego można było podziwiać panoramę miasta i samej wystawy (Volteris, 1930). Obok wieży postawiono kamienne popiersie władcy, przy którym wojsko pełniło wartę honorową. Wnętrze sali muzealnej wypełniały portrety i niewielkich rozmiarów obrazki ukazujące sceny z życia Witolda. W jednej z gablot umieszczono także kości i czaszkę rycerza żyjącego w czasach władcy. Ta wystawiona na publiczny widok „relikwia” miała być namiastką zaginionego grobu Witolda, który przez cały okres międzywojenny polscy badacze starali się znaleźć w kryptach

katedry wileńskiej¹ (Urbanavičius, 2018; Janicki, 2020). Zaprezentowano też bullę papieża Marcina V z 1417 r. erygującą staraniem księcia diecezję żmudzką (Błaszczyk, 1993). Projektantem obiektu był Jonas Burba (projektował także wystroje innych pawilonów i meble), ale odpowiedzialnym za jego budowę został najbardziej znany, działający w tym czasie na Litwie, architekt Karolis Reisonas (Miškinis, 2002).

Był to trzeci murowany budynek (po poczcie i centrum prasowym wystawy – architektura nawiązywała do litewskich ziemiańskich dworców) zbudowany na terenie wystawowym. Stał na brzegu wzgórza, wśród zieleni i na uboczu, ale prowadziła do niego jedna z głównych alei. Wieża została jedną z największych atrakcji wystawy, dodatkowo przy pawilonie można było kupić suweniry: medale i podobizny władcy, które stanowiły jednocześnie materiały promocyjne. Pawilon, w tej formie i detalach, był modernistyczną wariacją na temat architektury gotyckiej, utożsamianej na Litwie właśnie z czasami panowania Witolda. Świadczy o tym jej strzelistość, ceglany budulec, ale też charakterystyczne, zakończone łukiem ostrym okna. W swej wymowie wieża była czymś w rodzaju korespondencji z ruinami Wieży Giedymina – jedyną pozostałością po średniowiecznym zamku w Wilnie, które w litewskiej opinii znajdowało się pod polską okupacją. Nad wejściem do niej zawisł napis: „Witold Wielki 1430-1930” oraz herb z Pogonią. Architektura tego budynku nawiązywała do nowo powstającej, modernistycznej architektury Kowna. Stanowił on stylistycznie najnowocześniejszy obiekt na całym tym terenie, gdyż większość z pawilonów wciąż była drewniana i przybierała historyzujące formy odnoszące się do rodzimej sztuki ludowej (Miškinis, 2002). Wieżę uroczysto otworzył prezydent kraju, który był jednocześnie przewodniczącym Komitetu Witolda Wielkiego (organizacji politycznej mającej na celu polityczne albo zbrojne odzyskanie Wilna oraz propagowanie obrazu władcy w litewskim społeczeństwie), Smetona, a o samym obiekcie nakręcono też blisko dziesięć minutową kronikę filmową.

Rocznice śmierci Wielkiego Księcia Witolda obchodzono przez cały 1930 r. i składało się na nią wiele różnych uroczystości. Obok wystawy odbyła się także wielka peregrynacja portretu Witolda, który pielgrzymował po całym państwie: i wsiach, i miastach. Odślonięto też duży pomnik księcia w Kownie. Ósmego września 1930 r. obchodzono po raz pierwszy Dzień Narodu, który prezydent Litwy ustanowił w dniu śmierci władcy (Bučas, Mačikėnienė, 1991). Także w Polsce celebrowano tę rocznicę. Największe obchody, konkurencyjne wobec Kowna, odbyły się w Wilnie, gdzie powołano Komitet Obchodu Pięćsetnej Rocznicy Zgonu Księcia Witolda. Odślonięto wtedy popiersie księcia w najstarszym zachowanym wileńskim kościele (kościół św. Mikołaja), wykonane przez artystę Rafała Jachimowicza.

Okrągła rocznica śmierci wielkiego władcy stała się dla organizatorów wystawy okazją do manifestacji patriotycznej, ale łączyła też w sobie myślenie o współczesnej Litwie, której dużym problemem wciąż pozostawało bezrobocie i niski

poziom industrializacji. Wystawa miała być pokazaniem osiągnięć państwa, ale zachęcała także do obserwowania zagranicznych trendów agrarnych i przemysłowych. Należy zaznaczyć, że przez cały okres międzywojenny tylko 25% dochodu narodowego stanowił przemysł, a aż 75% rolnictwo, dużym problemem była również liczba chłopów bezrolnych, których położenia nie zmieniała nawet przeprowadzona w 1922 r. i 1928 r. reforma rolna (Ochmański, 1982). Wystawa odpowiadała niejako na problemy litewskiej prowincji, co znalazło oddźwięk przede wszystkim w minimalistycznym w swej formie plakacie – dwa dorodne kłosa zboża i koło zębate, symbole rolnictwa i przemysłu oraz tytuł wystawy i czas, w jakim się odbywała (18-22 czerwca).

Inne pamiątki były już zdecydowanie bardziej zideologizowane i nastawione na obchody rocznicowe. Na szczególną uwagę zasługuje medal pamiątkowy. Jego rewers przedstawia siedzącą na tronie kobietę w stylizowanym historycznym stroju, trzymającą w rękach gałązkę dębu (świętego drzewa Bałtów). U jej stóp leżą kłosa zboża i koło zębate, w tle widać zaś panoramę średniowiecznego Kowna. Postać można znowu utożsamiać z Matką Litwą albo z legendarną pogańską kapłanką i matką Witolda – Birutą. Rewers medalu w swej centralnej części ukazuje herb Witolda w książęcej koronie i napis: „1930/ Witold Wielki/ rocznica, poniżej: Litewska Wystawa Rolniczo-Przemysłowa w Kownie”. Bardziej ciekawie prezentowała się okładka biuletynu Komitetu Wystawowego (*Prodos Komiteto Biuletenis*). Przedstawiała ona Witolda w szatach królewskich i regaliach, wspartego na mieczu, po bokach zaś umieszczono cztery herby największych litewskich miast: Wilna, Kowna, Kłajpedy i Szawli. Na okładce znalazł się także awers wspomnianego powyżej medalu. Nie była to jednak pierwsza okładka biuletynu z wystawy, na której znalazła się postać Witolda. Pojawił się on już w 1925 r. górując nad ilustracją bramy głównej, którą wchodziło na teren wystawy. Warto dodać, że z okazji pięćsetnej rocznicy śmierci księcia wydano jeszcze pamiątkowe znaczki i banknot o nominale 20 litów. Wystawa z 1930 r. stanowiła jedno z największych wydarzeń wystawienniczych międzywojennej Litwy, liczyła 61 pawilonów i odwiedziło ją blisko 103 000 gości. Większa od niej była tylko wystawa z 1936 r., na którą przybyło 120 000 osób (Miškinis, 2002).

Pogłębiający się kryzys polityczny i ekonomiczny przesunął kolejną wystawę dopiero na 1935 rok. W 1936 r. odbyła się ostatnia wystawa, która, chociaż przyciągnęła najwięcej gości, nie miała tego rozmachu, co wcześniejsze. Do 1939 r. rozebrano wszystkie drewniane budynki, pozostawiono jedynie murowane – pocztę i wieżę, które zniszczono w czasie wojny i rozebrano tuż po niej. Pamiątką po litewskich wystawach pozostaje kowieńska ulica Parodos (ul. Wystawowa), przebiegająca wzdłuż dawnych błoń, na których wystawiano pawilony.

ZAKOŃCZENIE

Wystawy budowały w Litwinach poczucie wspólnoty. Było to ważne szczególnie dla młodego państwa, którego niepodległość musiano oprzeć na solidnym fundamencie historycznym. Poszukiwanie bohaterów z przeszłości nie było niczym wyjątkowym, to proceder powszechny zwłaszcza w krajach, które po 1918

¹ Litwini uważali, że Polacy odkryli zaginiony grób Witolda, ale utajnili informację podając, że znaleźli jedynie miejsce spoczynku Barbary Radziwiłłówny, Elżbiety Habsburżanki i Aleksandra Jagiellończyka. Według ich relacji, polscy badacze mieli znaleźć szczątki Witolda wraz z regaliami, ogołocić je i zamurować je w jednej z komór grobowych. Litwini odkryli tę komorę grobową w 1985 roku.

r. dopiero zaczynały budowanie zrębów swojej państwowości. Organizacja wystaw stanowiła okazję do pokazania swojego dorobku szerszej publiczności międzynarodowej, ale też wiązała się z określonymi ideologiami i projekcjami historycznymi. Litewską wizję państwa budowała średniowieczna historia potężnego kraju znajdującego się pod berłem ambitnego księcia, a także poczucie swoistej krzywdy, jaką było zajęcie przez Polaków historycznego Wilna. Wystawa z 1928 r. podkreślała dekadę budowy nowoczesnego kraju, zaś ta z 1930 r. dawała mu historyczne podwaliny do współczesnego istnienia pomiędzy potężnymi sąsiadami: Niemcami, Związkiem Radzieckim i Polską. Rozmach wystaw z przełomu lat 20. i 30. XX w. był też odpowiedzią na wydarzenia w Wilnie (Srebrakowski, 2004). W tych samych latach pod patronatem Piłsudskiego zorganizowano I i II Targi Północne z wystawą sztuki ludowej i przemysłu ludowego w Wilnie. Jak informowali w katalogu wystawy jej organizatorzy:

„Wilno powołane jest, by być bramą wypadową do ekspansji polskiej na rynki północne i niedostępne dziś jeszcze wschodu.” (Folejewski, 1930, s. 2)

Były to dwie konkurencyjne, gospodarcze wystawy o zabarwieniu ideologicznym, które miały ze strony litewskiej pokazać siłę narodu, a ze strony polskiej legitymizować miasto Wilno jako polski ośrodek społeczny i gospodarczy.

Wystawy były bardzo ważnym dorocznym świętem nie tylko rolniczym i przemysłowym, ale przede wszystkim paradą litewskiej kultury i historii. Propaganda z wystawy pokazywała Litwę jako dumne, silne i żyzne państwo, w niczym nie odbiegające od innych krajów, które utworzono po I wojnie światowej. Dodatkowo sama stolica mogła wywierać wielkie wrażenie na odwiedzających, jej rozbudowa na przełomie lat 20. i 30. XX w. stanowiła świadectwo zmian, jakie przechodził młody naród litewski. Temat wystaw na Litwie jest problemem nie do końca znanym w polskiej historiografii i powinien być poszerzony o większe badania pokazujące związki pomiędzy odbywającymi się ówczynie wystawami w Europie Środkowej i Wschodniej.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Aleksandravičius, E., Kulaukas, A. (2003). *Pod władzą carów: Litwa w XIX wieku*. Universitas.
- [2] Antosiewicz, S. (1910). Wystawa rolniczo-przemysłowa w Szawłach, *Przegląd Techniczny*, 40, 16.
- [3] Błaszczak, G. (1993). *Diecezja Żmudzka od XV wieku do początku XVII wieku. Ustrój*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Poznańskiego.
- [4] Buchowski, S. (2009). *Konflikt polsko-litewski o Ziemię Sejneńską-Suwalską w latach 1918-1920*. Wydawnictwo Sejneńskiego Towarzystwa Opieki nad Zabytkami.
- [5] Bučas, J., Mačikėnienė, R. (1991). *Vytautas Didysis ir mes* [Witold Wielki i my]. Aukuras.
- [6] Folejewski, J. (1930). Słowo wstępne, *II Targi Północne z wystawą sztuki ludowej i przemysłu ludowego w Wilnie. Katalog-przewodnik*. Wydawnictwo Komitetu Wykonawczego II Targów Północnych.
- [7] Janicki, M. A. (2020). Grób i komemoracja wielkiego księcia Aleksandra Witolda w katedrze wileńskiej w kontekście upamiętnienia Władysława Jagiełły w katedrze krakowskiej i propagandy jagiellońskiej XIV-XVI w. *Przegląd historyczny*, 111, 769-805.
- [8] Kraučūnas, V. (1930). Šių Metų jubilėjinės parodos proga [Z okazji tegorocznej jubileuszowej wystawy]. *Lietuvos Žemės Ūkio Ir Pramonės Parodos Komiteto Biuletėnis*, 1-2.
- [9] Litwinowicz-Drożdżel, M. (2008). *O starożytnościach litewskich. Mitologizacja historii w XIX-wiecznym piśmiennictwie byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Universitas.

- [10] Łowmiański, H. (1999). *Polityka Jagiellonów*. Wydawnictwo Poznańskie.
- [11] Łukomski, G. (2018). *Antemurale. Schyłek Wielkiego Księstwa Litewskiego 1918-1921*. Wydawnictwo LTW.
- [12] Miškinis, A. (2002). 1921-1936 m. Žemės ūkio ir pramonės parodos Kaune bei jų architektūra [Wystawy rolnicze i przemysłowe w Kownie i ich architektura]. *Kauno istorijos metraštis*, 3, 157-183.
- [13] Niebrzydowski, W. (2019). Architektura mieszkaniowa międzywojennego Kowna na przykładzie ulicy V. Putvinskio. *Architecturae et artibus*, 11(2), 27-29.
- [14] Nikodem, J. (2013). *Witold: Wielki Książę Litewski : (1354 lub 1355-27 października 1430)*. Avalon.
- [15] Ochmański, J. (1982). *Historia Litwy*. Ossolineum.
- [16] Reklajte, J. (2018). *Kovno XX-XXI. Przewodnik architektoniczny*. Centrum Architektury.
- [17] Satavičiūtė-Natalevičienė, L. (2001). Dailė Žemės ūki oparodose XIX a. pabaigoje-XX a. pirmoje pusėje [Sztuka na wystawach rolniczych pod koniec XIX wieku i w pierwszej połowie XX wieku]. *Menotyra*, 4, 23.
- [18] Srebrakowski, A. (2004). Targi Północne w Wilnie (1928-1939). W: S. Ciesielski, T. Kulak, K. Ruchniewicz, J. Tyszkiewicz (red.), *Wokół historii i polityki* (s. 781-787). Wydawnictwo Adam Marszałek.
- [19] Stoberski, Z. (1986). *Historia literatury litewskiej*. Ossolineum.
- [20] Urbanavičius, V. (2018). *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų ir Didikų Panteonas Vilniuje* [Panteon władców i szlachty Wielkiego Księstwa Litewskiego w Wilnie]. Nacionalinis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų Rūmai.
- [21] Wisner, H. (1988). *Unia. Sceny z przeszłości Polski i Litwy*. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- [22] Wiszowaty, M. M. (2012). W poszukiwaniu optymalnej formy państwa u progu niepodległości. Królestwo Finlandii i Królestwo Litwy z 1918 r. *Studia Iuridica Toruniensia*, 11, 272-287.
- [23] Volteris, E. (1930). Vytauto Didžiojo Laikotarpio Populiarizavimas [Popularyzacja Witolda Wielkiego]. *Prodos Komiteto Biuletėnis*, 1, 5-7.
- [24] Żułyś, A. A. (2015). *Polska w polityce zagranicznej Litwy w latach 1938-1939*. Wydawnictwo Muzeum II wojny światowej.